

копичення народних засобів лікування, використовувалась як флора, так і фауна, виготовлялись різноманітні настої, відвари, мазі, порошки. Поступово відживали нераціональні засоби лікування, містика, заговори. Залишались апробовані засоби, які в подальшому використовувались в офіційній науковій медицині.

Перші відомості з народного лікування дослідники схильні пов'язувати з “Ізборником Святослава” (1073 р.), в якому йде мова про види захворювань, робиться спроба пояснити причини їх виникнення та подаються медико-гігієнічні поради профілактичного характеру. Тут міститься “гігієнічна” стаття, в якій повідомляється про те, яку їжу і в якому місяці слід вживати.

Тривалий час стверджувалось, що автор першої спеціальної рукописної книги з народної медицини часів Київської Русі “Аліма” (“Мазі”), написаної грецькою мовою в 30-х роках XII ст., рукопис якої зберігається у Флоренції в бібліотеці Лоренцо Медічі, — дочка київського князя Мстислава Володимировича й онука Володимира Мономаха Євпраксія, відома як Зоя — дружина візантійського імператора. Приводом для цього стала опублікована на поч. XX ст. стаття Х.Лопарьова “Русская княжна Евпраксия Мстиславовна как вероятный автор медицинского сочинения” (1908). В той же час дослідник Г.Литаврін (1971) спростовує ці твердження, вважаючи, що це не науковий трактат, а лише косметичний рецепт обсягом 5,5 сторінки, написаний невідомим лікарем для однієї з візантійських імператриць Зої [12]. За свідченнями О.Козулі, цей трактат складається з п'яти частин, у яких розглядаються загальні питання гігієни, вміщені короткі відомості з мікропедіатрії, дерматології, внутрішніх хвороб. У першій частині, яка присвячена роздумам про загальну гігієну людини, є зародки середньовічного вчення про темпераменти: сангвіністичний, холеричний, флегматичний, меланхолійний. Друга частина трактату присвячена гігієні шлюбу, вагітності і новонародженого, третя — гігієні харчування. Тут же подаються рецепти дієтичного харчування. Четверта частина — “Зовнішні хвороби” — містить рекомендації по натиранню мазями при “парші”, хворобах зубів, шкіри. У п'ятій частині викладаються деякі прийоми масажу при серцевих і шлункових хворобах [10].

Цінну інформацію з народної медицини знаходимо в літописах.

Пам'ятками, вартими уваги в галузі народно-медичних знань східних слов'ян, є “Травники”, “Зілейники”, “Вертогради”, ці своєрідні медичні енциклопедії, що набувають поширення з XVI ст.

Такі травники і поради несли певні знання в народ. Про популярність їх свідчить зростання кількості цих рукописних джерел в другій пол. XVII та XVIII ст. Дослідник народної медицини Л.Ф.Змієв описав 186 таких пам'яток російської народної медицини. За даними вченого В.Ф.Груздева, на території колишнього Союзу виявлено близько 250

Ольга МИГОЛИНЕЦЬ

ДО ВИВЧЕННЯ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ЇЇ ЛЕКСИКИ

Вивчення лексики народної медицини є не новим у мовознавчій науці. Причому увагу їй приділяли не тільки мовознавці, але й медики та етнографи.

Виникнення основних українських медичних термінів сягає корінням часів Київської Русі, оскільки народна медична лексика є чи не найдавнішою і має найтісніший зв'язок із життям. Століттями йшло на-

медичних рукописів. Лише незначна частина пам'яток цього жанру була свого часу опублікована. Це, наприклад, “Книжица для господарства”, що вийшла друком у Почаївській лаврі 1788 р. — збірник порад про те, як вести домашнє господарство, рецепти для лікування тварин тощо [3: 16].

Кількість публікацій за рукописами XVI—XVIII ст. теж на сьогодні досить обмежена. З цих небагатьох слід назвати публікації М.Лактіна, О.Потєбні, М.Стороженка, Г.Дидик-Меуш [8], з новіших — В.Німчука, який опублікував уривок українського травника XVI ст. і проаналізував фонетичні, морфологічні та лексичні особливості пам'ятки [18].

Деякі відомості про медичні народні знання українців у XVI—XVII ст. подають мемуари іноземних послів, місіонерів, мандрівників, що побували на Україні в різні часи. Так, у спогадах Левассера де Боплана знаходимо інформацію, що стосується козацької медицини. Зокрема, іде мова про одну із хвороб, за якою довелося спостерігати мандрівникові — гостець [4: 82]. Французький автор П'єр Шевальє у 1663 році видав у Парижі власним коштом окрему книгу “Історія війни козаків проти Польщі” (перевидана у 1960 році). Тут знову знаходимо інформацію про цю хворобу з посиланнями на попереднього автора [25: 48—49].

Першою відомою на Україні спробою етнографічного вивчення народної медицини слід вважати невелику працю А.Чепи “Малорусские суевѣрія, коим мало кто верил” (1776 р.). З 26 записів різноманітних порад 16 стосується народної медицини і ветеринарії, що дають типову картину повсякденного народного лікування.

Належна увага питанням народної медицини приділялася в першій анкеті — програмі для опису України Ф.О.Туманського [7: 100—105].

Однак по-справжньому народна медицина привернула увагу дослідників з середини XIX ст., що зумовлено активізацією збирацької роботи у зв'язку з діяльністю Російського географічного товариства, створеного в 1845 р. Найбільш повним за багатством фактору та широтою охоплення території є Труды етнографічно-статистичної експедиції під керівництвом П.П.Чубинського.

Певні дані з народної медицини знайшли висвітлення у дослідженнях, які стосуються опису окремих регіонів. Так, у 1918 році у Харкові вперше побачила світ історико-етнографічна розвідка академіка Миколи Сумцова “Слобожане”, в якій з усякими подробицями подається тривікова історія повсякденного побуту Слобідського краю. В одному з розділів книги автор подає не тільки опис хвороб, але й народних ліків, які існували на Слобожанщині [23].

Етнографічний доробок у цій галузі народних знань у літературі довоєнного часу представлений статтями С.Верхратського “Українсь-

кий медичний фольклор” та “Недуги голови, очей, вуха, горлянки, зубів, грудей в побутовій медицині сучасного українського села” (1929). Перша з них — це найбільш повне відтворення народно-побутової медицини з конкретної території — Східного Поділля.

На території Підкарпатської Русі на початку 20-х років XX ст. світ побачили медичні поради О.Рибачевського “Перша поміч в наглых випадках” [21], О.Манацького “Пошестнѣ хвороты на Подкарпатскѣй Руси: як их лѣчити и як од них сокотитися” [13] та К.Шимановського “Первая помощь въ несчастныхъ случаяхъ и при внезапныхъ заболѣваніяхъ” [26]. У цих виданнях подається не тільки опис різноманітних захворювань та їх протікання, але й рецепти від усіх хвороб, які допоможуть не хворіти і не старіти упродовж довгих років. До окремих назв подається їх тлумачення. Різнманітні медичні поради відомих лікарів О.Фединця, М.Левицького, Д.Ороса, М.Мандзюка, М.Немеша та ін. знаходимо у збірниках “Мѣсяцословъ”, “Миссійный калепдаръ”, “Русскій народный календаръ” тощо.

Мовознавці тривалий час майже не займалися вивченням лексики народної медицини. Однією з перших спроб описати спільнослов'янську медичну термінологію була праця А.Будиловича “Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным” [5]. Її автор у розділі “Медицина” розглядає назви хвороб у слов'янських мовах. Б.В.Кобилянський у праці “Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття” наводить словничок із 46 народних гуцульських назв хвороб і способів їх лікування [9]. В.А.Прокопенко у праці “Назви хвороб, способів їх лікування та лікувальних установ у буковинських говорах” [20] подає невелику групу семантичних діалектизмів Буковини, серед яких є і назви хвороб. Лексика народної медицини українських говорів Івано-Франківської області у її зв'язку з іншими говорами української мови та іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами стала об'єктом вивчення Я.Вакалюк [6].

Через кілька років діалектологічні студії українських назв хвороб активно продовжилися в дисертаційних дослідженнях В.Мойсієнка [15], В.Баденкової [1], А.Берестової [2].

До праць такого типу належать і дисертаційні дослідження О.Петрової [19], І.Корнейко [11], Р.Стецюк [22], в яких подається детальна характеристика окремих галузей медичної термінології — шкірні та кардіологічні хвороби.

Зовсім недавно побачила світ нова монографія М.В.Никончука, О.М.Никончука, В.М.Мойсієнка, присвячена поліській лексичній народної медицини, знахарства та лікувальної магії [17]. Зафіксовані номени локалізуються з точністю до населеного пункту за допомогою цифрової індексації, розшифрування якої подано в кінці книги.

На матеріалі російської діалектної лексики виконані дослідження В.А.Меркулової [14] і В.С.Терехової [24]. Причому остання дослідниця зосереджує свою увагу на діалектних медичних назвах у пам'ятках.

Над цією групою лексики працюємо і ми. Адже досі народна медична лексика закарпатських говірок не була об'єктом спеціального аналізу. Тож слід заповнити ланку цілісної наукової характеристики зазначених говірок. Матеріал для дослідження був зібраний у 70 населених пунктах Закарпатської області. Зібрану лексику можемо систематизувати на 4 мікрогрупи: 1) назви хвороб; 2) назви ознак захворювань; 3) назви фізіологічних явищ; 4) назви осіб з певними ознаками хвороб. Наше дослідження здійснюється поки що в лексико-семантичному плані. Опис цієї лексики подається в її зв'язку із відповідними мовними одиницями інших українських говорів, української літературної мови, окремих слов'янських мов [15]. Дослідження лексики народної медицини збереже для науки цінні лексичні скарби, які побутують у мовленні людей старшого покоління і можуть бути втраченими через деякий час назавжди.

Література

1. Баденкова В.М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя: Автореферат дис. ... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 1999. — 20 с.
2. Берестова А.А. До проблеми вивчення народної медичної лексики центрально-східноукраїнських говорів // Вісник Харківського університету. — Серія філологія. — Харків, 2000. — № 491. — С. 302—306.
3. Болтарович З.Є. Народна медицина українців. — Київ: Наук. думка, 1990. — С. 16.
4. Боплан Гійом Левасер де. Опис України (1651) // Жовтень. — 1981. — № 4. — С. 54—88.
5. Будилович А. Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. — Киев, 1878. — С. 246—264; 384—389.
6. Вакалюк Я. Ю. Лексика народной медицины украинских говоров Прикарпатья (на материалах говоров Ивано-Франковской области): Автореферат дис. ... канд. филол. наук. — Ужгород, 1974. — 26 с.
7. Горленко В.Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків. — Київ, 1964. — С. 100—105.
8. Дидик-Меуш Г. Тематична група “назви хвороб людей” як об'єкт лінгвістичних студій // Мовознавчі студії (Матеріали конференцій). — Львів, 2002. — С. 102—108.
9. Кобилянський Б.В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. — Книга 1. — Київ, 1928. — С. 72—74.
10. Козуля О. Жінки в історії України. — Київ, 1993. — 255 с.

11. Корнейко І.В. Становлення термінологічної медичної радіології в українській мові: Автореферат дис. ... канд. філол. наук. — Харків, 1996. — 20 с.
12. Криштопа Б. Про уточнення деяких фактів з історії української медицини // А:/ ago2-35u.html.
13. Манацький А. Пошестѣ хвороты на Подкарпатскѣй Руси: як их лѣчити и як од них сокотитися. — Ужгород, 1922. — 56 с.
14. Меркулова В.А. Народные названия болезней. 1 // Этимология 1967. — Москва, 1969. — С. 158—171; *Ії ж.* Народные названия болезней. 2 // Этимология 1970. — Москва, 1972. — С. 143—206.
15. Мигoliniнecь О.Ф. Із спостережень над лексикою народної медицини в українських закарпатських говірках // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. — Вип. 2. — Ужгород, 2000. — С. 149—154; *Ії ж.* Назви на означення симптомів захворювань в українських закарпатських говірках // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. — Вип. 4: Українське і слов'янське мовознавство: Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Й.Дзензелівського. — Ужгород, 2001. — С. 340—343.
16. Мойсієнко В.М. Номінація в поліській народній медицині та лікувальній магії: Автореферат дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 1994. — 20 с.
17. Никончук М.В., Никончук О.М., Мойсієнко В.М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. — Житомир: Полісся, 2001.
18. Німчук В.В. Мова українського травника XVI ст. // Мовознавство. — 1976. — № 5. — С. 43—55.
19. Петрова О.Б. Структурно-семантична характеристика медичної термінології та народних найменувань шкірних хвороб в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Харків, 1994. — 24 с.
20. Прокопенко В.А. Назви хвороб, способів їх лікування та лікувальних установ у буковинських говорах // Матеріали XIX наукової конференції. — Серія філологічних наук. — Чернівці, 1963. — С. 6—7.
21. Рыбачевський О. Перша поміч в наглых випадках. — Ужгород, 1926. — 62 с.
22. Стецюк Р. Українська кардіологічна термінологія (структурно-семантична характеристика): Автореферат дис. ... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 1998. — 20 с.
23. Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. — Харків: Акта, 2002. — С. 170—180.
24. Терехова В.С. О народной медицинской лексике XVII—XVIII вв. // Вопросы теории и методики преподавания русского языка. — Ленинград, 1965. — С. 171—186; *Ії ж.* О местных медицинских названиях в лечебниках XVII—XVIII вв. // Вопросы изучения северно-

русских говоров и памятников письменности. — Материалы к межвуз. конф. — Череповец, 1970. — С. 170—174.

25. *Шевальс Т.* Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію (1663). — К., 1960.

26. *Шимановскій К.Н.* Первая помощь въ несчастныхъ случаяхъ и при внезапныхъ заболѣваніяхъ. — Ужгород, 1927. — 12 с.

¹ *Іван Огієнко.* Розмежування пам'яток українських від білоруських // Пам'ятки України: історія та культура. — 2002. — № 2. — С. 176—177.

¹⁰ Там само. — С. 227.